

A közgazdaságtan ellenében

David Graeber

2019

A nagy gazdaságok irányításáért felelősek körében egyre inkább az az érzés terjed, hogy a közgazdaságtan már nem felel meg a céljainak. Kezd olyan tudománynak tűnni, amelyet olyan problémák megoldására terveztek, amelyek már nem léteznek.

Jó példa erre az infláció iránti megszállottsága. A közgazdászok még mindig azt tanítják a diákjaiknak, hogy a kormány elsődleges gazdasági szerepe – sokan ragaszkodnak ahhoz, hogy ez az egyetlen igazán megfelelő gazdasági szerepe – az árstabilitás garantálása. Folyamatosan ébernek kell lennünk az infláció veszélyei miatt. Ezért a kormányok számára az, hogy egyszerűen pénzt nyomtatnak, eleve bűnös. Ha azonban az inflációt a kormány és a központi bankárok összehangolt fellépése révén kordában tartják, a piacnak meg kell találnia a "természetes munkanélküliségi rátát", és a befektetők a világos árjelzéseket kihasználva képesek lesznek biztosítani az egészséges növekedést. Ezek a feltevések az 1980-as évek monetarizmusával együtt jelentek meg, vagyis azzal az elképzeléssel, hogy a kormánynak a pénzkínálat kezelésére kell korlátoznia magát, és az 1990-es évekre olyannyira elemi józan észként lettek ezek a nézetek elfogadva, hogy szinte minden politikai vitának a kormányzati kiadások veszélyeinek rituális elismeréséből kellett kiindulnia. Ez továbbra is így van, annak ellenére, hogy a 2008-as recesszió óta a központi bankok eszeveszetten pénzt nyomtatnak, hogy inflációt teremtsenek és rákényszerítsék a gazdagokat, hogy valami hasznosat tegyenek a pénzüikkel, és mindkét törekvés nagyrészt sikertelen volt.

Most más gazdasági univerzumban élünk, mint a válság előtt. A csökkenő munkanélküliség már nem növeli a béreket. A pénznyomtatás nem okoz inflációt. A nyilvános viták nyelvezete és a gazdasági tankönyvek által közvetített „bölcesség” azonban szinte teljesen változatlan.

Az ember számít egy bizonyos intézményi késedelemre. A mainstream közgazdászok manapság talán nem túl jók a pénzügyi összeomlások előrejelzésében, az általános jólét elősegítésében vagy az éghajlatváltozás megelőzésére szolgáló modellek kidolgozásában, de amikor arról van szó, hogy az ilyen hibáktól független, szellemi tekintélyt jelentő pozíciókba kerüljenek, sikerük páratlan. A vallások történelmében kellene keresgélni, hogy ilyesmit találjunk. A közgazdaságtant mind a mai napig nem úgy tanítják, mint viták történetét - nem úgy, mint bármely más társadalomtudományt, mint a gyakran egymással harcoló elméleti nézőpontok összeviSSzaságát -, hanem inkább úgy, mint valami olyasmit, ami inkább a fizikához hasonlít, az egyetemes, megfellebbezhetetlen matematikai igazságok fokozatos felismeréséhez. A közgazdaságtan "heterodox" elméletei természetesen léteznek (institucionalista, marxista, feminista, "osztrák", posztkeynesiánus...), de képviselőiket szinte teljesen kizárták a "komoly" tanszékeknek tekintett tanszékekről, és még a közgazdászhallgatók nyílt lázadásai (a franciaországi poszt-autista közgazdasági mozgalomtól a brit post-crash közgazdaságtanig) sem tudták őket az alap tantervbe kényszeríteni.

Ennek eredményeképpen a heterodox közgazdászokat továbbra is úgy kezelik, mintha csak egy-két lépésre lennének az örültektől, annak ellenére, hogy gyakran sokkal jobban megjósolják a valós gazdasági eseményeket. Ráadásul a pszichológiai alapfeltevések, amelyekre a mainstream (neoklasszikus) közgazdaságtan épül - bár ezeket már régen megcáfolták a valódi pszichológusok - „gyarmatosították” az akadémia többi részét, és mélyreható hatást gyakoroltak a világról alkotott népszerű értelmezésekre.

A közbeszéd és a gazdasági valóság közötti szakadék sehol sem olyan drámai, mint Nagy-Britanniában, és talán ezért tűnik úgy, hogy ez az első ország, ahol valami kezd megrepedni. A balközép New Labour párt volt az, amely a válság előtti buborékot irányította, és a választók „rúgjátok ki a rohadékokat” reakciója egy sor konzervatív kormányt hozott, amelyek hamarosan felfedezték, hogy a megszorítások (angolul austerity politics) retorikája – ami a közjó érdekében hozott közös áldozatok Churchill emlékeit idézte - jól hat a brit közvéleményre, és lehetővé tette számukra, hogy széles körű elfogadottságot nyerjenek a brit jóléti államból megmaradt kevéskét is lefagoragó, és a forrásokat felfelé, a gazdagok felé újraelosztó politika iránt. "Nincs varázslatos pénzfa", ahogy Theresa May fogalmazott a 2017-es előrehozott választásokon - gyakorlatilag ez volt az egyetlen emlékeztető mondat a brit történelem egyik leghanyagabb kampányából. Ezt a mondatot a médiában vég nélkül ismételtetik, amikor valaki azt kérdezi, hogy miért az Egyesült Királyság az egyetlen ország Nyugat-Európában, amelyik tandíjat szed az egyetemi oktatásért, vagy hogy valóban szükség van-e arra, hogy ennyi embernek az utcán keljen aludnia.

Az igazán rendkívüli dolog May mondatában az, hogy egyszerűen nem igaz. Nagy-Britanniában, mint minden fejlett gazdaságban, rengeteg varázslatos pénzfa van. Ezeket "bankoknak" hívják. Mivel a modern pénz egyszerűen hitel, a bankok szó szerint a semmiből tudnak pénzt teremteni, és egyszerűen hitelek nyújtásával teremtenek is. A Nagy-Britanniában jelenleg forgalomban lévő pénz majdnem teljes egészében bankok által létrehozott pénz. Nemcsak a közvélemény nincs ezzel tisztában, de a brit Positive Money kutatócsoport nemrégiben végzett felmérése szerint a parlamenti képviselők megdöbbentő 85 százalékának fogalma sem volt arról, hogy valójában honnan származik a pénz (a legtöbbjüknek az volt a benyomása, hogy azt a Királyi Pénzverde állítja elő).

A közgazdászok - nyilvánvaló okokból - nem tudnak teljesen megfedkezni a bankok szerepéről, de a huszadik század nagy részét azzal töltötték, hogy arról vitatkoztak, hogy vajon mi is történik valójában, amikor valaki hitelt igényel. Az egyik iskola ragaszkodik ahhoz, hogy a bankok a meglévő forrásokat a tartalékjaikból csoportosítsák át, egy másik pedig ahhoz, hogy új pénzt termeljenek, de csak a multiplikátorhatás alapján (így az autóhitelét még mindig úgy tekinthetjük, mint ami végső soron valamelyik nyugdíjas nagymama nyugdíjalapjában gyökerezik). Csak egy kisebbség - főként a heterodox közgazdászok, a posztkeynesiánusok és a modern pénzülméleti szakemberek - tartják fenn az úgynevezett "banki hiteltermelési elméletét": a bankárok egyszerűen megleltetik a varázspálcát, és előteremtik a pénzt, abban a biztos tudatban, hogy még ha 1 millió dollárnyi hitelt is adnak egy ügyfélnek, a kedvezményezett végül visszateszi a bankba, így a rendszer egészében a hitelek és az adósságok kiegyenlítődnek. Ebben a felfogásban a hitelek nem a betéteken alapulnak, hanem a betétek maguk a hitelek eredményei.

Az egyetlen dolog, ami egyiküknek sem jutott eszébe, az az, hogy munkát vállaljon egy bankban, és megtudja, mi történik valójában, amikor valaki pénzt kér kölcsön. De 2014-ben egy Richard Werner nevű német közgazdász pontosan ezt tette, és felfedezte, hogy a hitelügyintézők valójában nem ellenőrzik a meglévő pénzeszközöket, tartalékjaikat vagy bármi mást. Egyszerűen a semmiből teremtenek pénzt, vagy ahogy ő szerette nevezni, "tündérport".

Úgy tűnik, hogy ugyanebben az évben döntöttek úgy a brit köztisztviselők hírhedten független közszolgálatának egyes elemei is, hogy elég volt. A pénzteremtés kérdése kritikus vitapont lett. Az Egyesült Királyságban még a mainstream közgazdászok túlnyomó többsége is régóta elutasította a megszorításpolitikát mint kontraproduktív intézkedéseket (ami, ahogy az várható volt, szinte semmilyen hatással nem volt a nyilvános vitára). De egy bizonyos idő után azt követelni hogy a rendszer működtetésével megbízott technokraták minden politikai döntést a pénz természetével kapcsolatos hamis feltételezésekre alapozzanak, egy kicsit olyan, mintha azt követelnék az építészekről, hogy abból induljanak ki, hogy a 47 négyzetgyöke valójában π . Az építészek tisztában vannak azzal, hogy az épületek elkezdőnének összedőlni és emberek halnának meg.

Nemsokára a Bank of England (a Magyar Nemzeti Bank vagy az Amerikai Federal Reserve brit megfelelője, amelynek közgazdászai a legszabadabban mondhatják el a véleményüket, mivel hivatalosan nem a kormányzat részei) egy "Pénzteremtés a modern gazdaságban" című, videókkal és animációkkal teletűzdelt, részletes hivatalos jelentést adott ki, amely ugyanazt az álláspontot képviseli: a meglévő közgazdasági tankönyvek, és különösen az uralkodó monetarista ortodoxia tévesek. A heterodox közgazdászoknak van igazuk. A magánbankok igen is pénzt teremtenek. A központi bankok, mint például a Bank of England is pénzt teremtenek, de a monetaristák teljesen tévednek, amikor azt állítják, hogy az ő feladatuk a pénzkínálat ellenőrzése. Valójában a központi bankok semmilyen értelemben nem ellenőrzik a pénzkínálatot; fő feladatuk a kamatláb megállapítása – annak meghatározása, hogy a magánbankok mennyit kérhetnek az általuk létrehozott pénzért. Ezért az e témákról folytatott nyilvános viták szinte mindegyike hamis előfeltevéseken alapul. Ha például igaz lenne, amit a Bank of England állít, akkor a kormányzati hitelfelvétel nem von el forrásokat a magánszektortól; teljesen új, korábban nem létező pénzt hozott létre.

El lehetett volna képzelni, hogy egy ilyen beismerés némi felhőrdülést kelt, és bizonyos szűk körökben ez így is történt. A norvég, svájci és német központi bankok gyorsan hasonló dokumentumokat adtak ki. Az Egyesült Királyságban a média azonnali reakciója egyszerűen a hallgatás volt. A Bank of England

jelentését tudomásom szerint soha nem említette a BBC vagy bármely más televíziós hírcsatorna. Az újságírók továbbra is úgy írtak, mintha a monetarizmus magától értetődően helyes lenne. A politikusokat továbbra is arról faggatták, hogy honnan szereznek pénzt a szociális programokra. Mintha egyfajta baráti közmegegyezés jött volna létre, amelyben a technokraták egy elméleti univerzumban élhetnek, míg a politikusok és a hírkomentátorok továbbra is egy teljesen más univerzumban léteznek.

Mégis, vannak arra utaló jelek, hogy ez a megállapodás átmeneti. Anglia – és különösen a Bank of England – azzal büszkélkedik, hogy a globális gazdasági trendek előre jelzője. Maga a monetarizmus az 1970-es években vált intellektuális tiszteletre méltó, miután a Bank of England közgazdaszai felkarolták. Onnan végül a lázadó Thatcher-rezsim, és csak ezt követően Ronald Reagan az Egyesült Államokban fogadta el, és ezt követően szinte mindenhová máshová exportálták.

Lehetséges, hogy ma hasonló minta ismétlődik. 2015-ben, egy évvel a Bank of England jelentésének megjelenése után a Labour párt először tette lehetővé a nyílt választásokat a párt vezetésére, és a párt balszárnya, Jeremy Corbyn és a mostani árnyékállamkincstárnok, John McDonnell vezetésével átvette a hatalom irányítását. Akkoriban a Labour párti baloldalt még szélsőségesebbnek tartották, mint 1975-ben a Konzervatív Párt Thatcher-féle szárnyát; egyben (annak ellenére, hogy a média folyamatosan arra törekszik, hogy a hetvenes évek koncepciótlan szocialistáinak tüntesse fel őket) ez az egyetlen olyan nagy brit politikai csoport, amely nyitott az új gazdasági elképzelésekre. Miközben az elmúlt években a politikai establishment nagyjából azzal töltötte idejének nagy részét, hogy a Brexit miatt kiabáltak egymással, McDonnell irodája – és a Labour párti ifjúsági csoportok – workshopokat tartottak és politikai kezdeményezéseket terjesztettek elő a négynapos munkahéttől és az egyetemes alapjövedelemtől kezdve a zöld ipari forradalomig és a "teljesen automatizált luxuskommunizmusig", valamint heterodox közgazdászokat hívtak meg, hogy vegyenek részt népi oktatási kezdeményezésekben, amelyek célja a gazdaság valódi működéséről alkotott elképzelések átalakítása. A Corbynizmus a politikai establishment gyakorlatilag minden szektorából közel hisztérikus ellenállásba ütközött, de nem lenne bölcs dolog figyelmen kívül hagyni annak lehetőségét, hogy valami történelmi jelentőségű dolog van készülóban.

Az egyik jele annak, hogy valóban megjelent valami történelmileg új, az ha a tudósok új megvilágításban kezdik vizsgálni a múltat. Ennek megfelelően az utóbbi évek egyik legjelentősebb könyve, amely az Egyesült Királyságban jelent meg, Robert Skidelsky „Money and Government: The Past and Future of Economics” (Pénz és kormányzás: A közgazdaságtan múltja és jövője) című könyve. Látszólag arra a kérdésre keresi a választ, hogy a mainstream közgazdaságtan miért vált annyira haszontalanná a 2008-as válságot közvetlenül megelőző és követő években, valójában azonban arra tesz kísérletet, hogy a közgazdaságtudomány történetét annak a két dolognak – a pénznek és a kormányzatnak – a vizsgálatán keresztül mesélje el újra, amelyekről a legtöbb közgazdász a legkevésbé szeret beszélni.

Skidelsky jó helyzetben van ahhoz, hogy ezt a történetet elmesélje. Megtestesít egy egyedülállóan angol típust: a szelíd maverickot, aki olyan szilárdan beágyazódott az establishmentbe, hogy eszébe sem jut, hogy esetleg nem mondhatja ki pontosan azt, amit gondol, és akinek a nézeteit éppen emiatt tolerálja a establishment többi része. Skidelsky Mandzsúriában született, Oxfordban tanult, Warwickban politikai gazdaságtan professzor, de leginkább John Maynard Keynes háromkötetes életrajzának szerzőjeként ismert, és az elmúlt három évtizedben Tilton bárójaként ült a Lordok Házában, és különböző időpontokban különböző politikai pártokhoz tartozott, néha pedig egyikhez sem. A korai Blair-évek alatt konzervatív volt, sőt a felsőházban gazdasági kérdésekben ellenzéki szóvivőként is tevékenykedett; jelenleg független, a baloldali Labour párthoz nagyjából kötődő keresztpárti képviselő. Más szóval a saját útját követi. Általában ez egy érdekes út. Az elmúlt néhány évben Skidelsky kihasználta a világ legelittebb törvényhozó testületében betöltött pozícióját, hogy magas szintű szemináriumokat tartson a közgazdaságtudomány reformjáról; ez a könyv bizonyos értelemben e törekvések első jelentős terméke.

Amit feltár, az egy végtelen háború két széleskörű elméleti nézőpont között, amelyben mindig ugyanaz az oldal tűnik győztesnek – olyan okokból, amelyeknek ritkán van közük akár az elméleti kifinomultsághoz, akár a nagyobb előrejelző képességhez. Úgy tűnik, hogy a vita lényege mindig a pénz természete körül forog. Vajon a pénzt leginkább fizikai árucikként, a csere megkönnyítésére használt értékes anyaggént kell-e felfogni, vagy jobb, ha a pénzt elsősorban hitelnek, könyvelési módszernek vagy forgalomban

lévő tartozásnak – mindenesetre társadalmi megállapodásnak – tekintjük? Ez a vita valamilyen formában már évezredek óta tart. Amit mi "pénznek" nevezünk, az mindig a kettő keveréke, és ahogy én magam is megjegyeztem az Adósság (2011) című könyvemben, a kettő közötti súlypont az idők során hajlamos ide-oda mozogni. A középkorban a mindennapi tranzakciókat Eurázsia-szerte jellemzően hitel segítségével bonyolították le, és a pénzt absztrakciónak tekintették. A globális európai birodalmak felemelkedése a XVI. és XVII. században, valamint az Amerikából zsákmányolt arany és ezüst áradata volt az, ami valóban megváltoztatta a felfogást. Történelmileg az az érzés, hogy az aranyrúd valójában pénz, általában az általános erőszak, a tömeges rabszolgaság és a rablóhadseregek időszakát jelzi – a világ nagy részén pontosan így élték meg a spanyol, portugál, holland, francia és brit birodalmakat. Az egyik fontos elméleti újítás, amelyet ezek az új, rúdalapú pénzelméletek lehetővé tettek, ahogy Skidelsky is megjegyzi, az volt, amit a pénz mennyiségi elméletének (angolul Quantity Theory of Money) neveztek el (a tankönyvekben általában QTM-nek nevezik – mivel a közgazdászok végtelenül élvezik a rövidítéseket).

A QTM-érvelést először egy Jean Bodin nevű francia jogász terjesztette elő az Amerika ibériai meghódítását közvetlenül követő éles, destabilizáló árinfláció okairól folytatott vita során. Bodin azzal érvelt, hogy az infláció a kereslet és a kínálat egyszerű kérdése volt: a spanyol gyarmatokról beáramló hatalmas mennyiségű arany és ezüst olcsóbbá tette a pénz értékét Európában. Az alapelv kétségtelenül logikusnak tűnt volna bárki számára, akinek tapasztalata volt az akkori kereskedelembe, de kiderült, hogy egy sor téves feltételezésen alapult. Egyrészt a Mexikóból és Peruból kitermelt arany és ezüst nagy része egyáltalán nem került Európába, és természetesen nem is pénzzé verték. A legtöbbet közvetlenül Kínába és Indiába szállították (fűszerek, selymek, kalikók és más „keleti luxuscikkek” vásárlására), és amennyiben itthon inflációs hatása volt, az valamilyen spekulatív kötvények alapján történt. A QTM alkalmazásakor szinte mindig kiderül, hogy ez igaz: magától értetődőnek tűnik, de csak akkor, ha a legtöbb kritikus tényezőt kihagyjuk belőle.

A XVI. századi árinfláció esetében például, ha figyelembe vesszük a hitelezést, a gyűjtögetést és a spekulációt – nem is beszélve a gazdasági aktivitás, az új technológiákba történő beruházások és a bérszínvonal növekedéséről (amelyeknek viszont sok közül van a munkavállalók és a munkaadók, a hitelezők és az adósok relatív hatalmához) -, lehetetlenné válik, hogy biztosan megmondjuk, melyik a döntő tényező: a pénzkínálat hajtja-e az árakat, vagy az árak a pénzkínálatot. Technikailag ez az úgynevezett exogén és endogén pénzelméletek közötti választáshoz vezet. A pénzt külső tényezőként kell-e kezelni, mint azokat a spanyol dublónokat, amelyek állítólag Antwerpenbe, Dublinbe és Genovába áramlottak II. Fülöp idején, vagy elsősorban úgy kell elképzelni, mint magának a gazdasági tevékenységnek a termékét, amelyet bányásznak, veretnek és forgalomba hoznak, vagy gyakrabban hiteleszközként, például kölcsönként hoznak létre, hogy kielégítsenek egy keresletet – ami természetesen azt jelentené, hogy az infláció gyökerei máshol keresendők?

Hogy nyersen fogalmazzak: A QTM nyilvánvalóan hamis elmélet. Ha egy országban megduplázzuk az arany mennyiségét, az nem lesz hatással a sajt árára, ha az összes aranyat gazdag embereknek adjuk, akik aztán csak elássák a kertjükben, vagy aranyozott tengeralttjárókat készítenek belőle (ez az, amiért a pénz kínálati bővítés, a hosszú lejáratú államkötvények vásárlásának stratégiája a pénz forgalomba hozatala érdekében, szintén nem működött). Ami valójában számít, az a költsékezés.

Ennek ellenére Bodin korától napjainkig szinte minden alkalommal, amikor nagyobb politikai vitára került sor, a QTM hívei győztek. Angliában a mintát 1696-ban, közvetlenül a Bank of England megalapítása után állították fel, amikor William Lowndes pénzügyminiszter, Sir Isaac Newton (a pénzverde akkori igazgatója) és John Locke filozófus között vita alakult ki a háborús inflációról. Newton egyetértett a kincstárral abban, hogy az ezüstérméket hivatalosan le kell értékelni, hogy megakadályozzák a deflációs összeomlást; Locke szélsőségesen monetarista álláspontot képviselt, azzal érvelve, hogy a kormánynak a vagyon (beleértve az értéket is) értékének garantálására kell korlátozódnia, és hogy a babrálás összezavarná a befektetőket és becsapná a hitelezőket. Locke győzött. Az eredmény a deflációs összeomlás lett. A pénzkínálat erőteljes megszorítása hirtelen gazdasági visszaesést okozott, amely százazreket tett munkanélkülivé, és tömeges nyomort, lázadásokat és éhínséget idézett elő. A kor-

mány hamarosan mérsékelte a politikát (először azzal, hogy engedélyezte a bankoknak, hogy bankjegyek formájában monetizálják a háborús adósságokat, végül pedig azzal, hogy teljesen eltávolodott az ezüst-szabványtól), de a hivatalos retorikában Locke kiskormányzati, hitelezőbarát, keménypénz-ideológiája lett minden további politikai vita alapja.

Skidelsky szerint a minta újra és újra megismétlődött 1797-ben, az 1840-es években, az 1890-es években, és végül az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején, Thatcher és Reagan (minden esetben rövid ideig tartó) monetarizmusával. Mindig ugyanazt az eseménysort látjuk:

1. A kormány elvi alapon keménypénz-politikát alkalmaz.
2. Katastrófa következik.
3. A kormány csendben elhagyja a kemény pénz politikáját.
4. A gazdaság helyreáll.
5. A kemény pénz filozófiája ennek ellenére egyszerű magától értetődő eszmévé válik, vagy megerősödik.

Hogyan lehetett igazolni a kudarcok ilyen figyelemre méltó sorozatát? Skidelsky szerint ebben a kérdésben a felelősség nagy része David Hume skót filozófusra hárul. A QTM korai támogatója, Hume volt az első, aki azt a gondolatot is bevezette, hogy a rövid távú sokkok – mint amilyeneket Locke produkált – hosszú távú előnyökkel járnak, ha a piac önszabályozó erejét szabadjára engedik:

Hume óta a közgazdászok különbséget tesznek a gazdasági változások rövid távú és hosszú távú hatásai között, beleértve a politikai beavatkozások hatásait is. Ez a megkülönböztetés az egyensúlyelmélet védelmét szolgálta, mivel lehetővé tette, hogy azt a valóságot figyelembe vevő formában fogalmazzák meg. A közgazdaságtanban a rövidtáv ma jellemzően azt az időszakot jelenti, amikor egy piac (vagy a piacok gazdasága) valamilyen "sokk" hatására átmenetileg eltér a hosszú távú egyensúlyi helyzetétől, mint egy nyugalmi helyzetéből ideiglenesen kikökönt inga. Ez a gondolkodásmód azt sugallja, hogy a kormányoknak a piacokra kellene bízniuk természetes egyensúlyi helyzetük felfedezését. Az eltérések "kijavítására" irányuló kormányzati beavatkozások csak további tévképzeteket adnak az eredetihez.

Minden ilyen elméletnek van egy logikai hibája: nem lehet megcáfolni. Az a feltevés, hogy a piacok végül mindig rendbe hozzák magukat, csak akkor vizsgálható, ha van egy közösen elfogadott definíció arra, hogy mikor van a "vég"; de a közgazdászok számára ez a definíció a "mennyi időbe telik, amíg elérjük azt a pontot, amikor azt mondhatom, hogy a gazdaság visszatért az egyensúlyi állapotba". (Ugyanígy az olyan kijelentéseket, mint "a végén mindig a barbárok győznek" vagy "az igazság mindig győzedelmeskedik", nem lehet tévesnek bizonyítani, mivel a gyakorlatban ezek csak annyit jelentenek, hogy "amikor a barbárok győznek, vagy az igazság győzedelmeskedik, akkor a történetet befejezettnek nyilvánítom".)

Ezen a ponton minden darab a helyén volt: a szűkös pénzpolitikát (amely a hitelezők és a gazdagok javát szolgálta) "kemény gyógyszerként" lehetett igazolni az árjelzések tisztázása érdekében, hogy a piac visszatérhessen a hosszú távú egyensúly egészséges állapotába. Skidelsky mindezek kialakulásának leírásával méltó folytatását nyújtja annak a történetnek, amelyet Polányi Károly kezdett először feltérképezni az 1940-es években: annak történetét, hogy az állítólagosan önszabályozó nemzeti piacok hogyan voltak a gondos társadalmi tervezés termékei. Ennek része volt a kormányzati politika kialakítása, amelyet tudatosan úgy terveztek, hogy ellenérzéseket ébresszen a "nagy kormány" iránt. Skidelsky írja:

Az egyik legfontosabb újítás a jövedelemadó volt, amelyet először 1814-ben vetettek be, és amelyet 1842-ben [Robert] Peel miniszterelnök újított meg. 1911-14-re ez lett az állami bevételek fő forrása. A jövedelemadónak kettős előnye volt: biztos bevételi alapot adott a brit államnak, és a választók érdekeit az olcsó kormányzattal összehangolta, mivel csak a közvetlen adófizetők rendelkeztek szavazati joggal.... "Az adóügyi tisztesség" Gladstone alatt "az új erkölcs lett".

Valójában egyáltalán nincs ok arra, hogy egy modern állam elsősorban az egyes állampolgárok jóvedelmének egy részének kisajátításával finanszírozza magát. Rengeteg más mód van erre. Számos – például a föld-, vagyon-, kereskedelmi vagy fogyasztási adó (amelyek bármelyike többé-kevésbé progresszívvá tehető) – lényegesen hatékonyabb, mivel egy olyan bürokratikus gépezet létrehozása, amely

képes a polgárok személyes ügyeinek olyan mértékű ellenőrzésére, mint amelyet a jövedelemadó-rendszer megkövetel, önmagában is rendkívül költséges. Ez azonban nem a lényeg: a jövedelemadónak tolatkodónak és bosszantónak kell lennie. Legalább egy kicsit igazságtalannak kell érezni. Mint a klasszikus liberalizmus (és a kortárs neoliberalizmus) oly sok más része, ez is egy zseniális politikai bűvészműtátrány – a bürokratikus állam kiterjesztése, amely egyben lehetővé teszi vezetői számára, hogy úgy tegyenek, mintha a kis kormányzat mellett érvelnének.

Ez alól az egyetlen jelentős kivétel a huszadik század közepe volt, amit a keynesi korszakként emlegetnek. Ez volt az az időszak, amikor a kapitalista demokráciák vezetői az orosz forradalomtól és saját munkásosztályuk tömeges lázadásának kilátásától megijedve soha nem látott mértékű újraelosztást tettek lehetővé, ami viszont az emberi történelem legáltalánosabb anyagi jólétéhez vezetett. Az 1930-as évek keynesi forradalmának és az 1970-es évek neoklasszikus ellenforradalmának történetét már számtalanszor elmesélték, de Skidelsky az olvasónak újszerűen érzékelteti a mögöttes konfliktust.

Maga Keynes határozottan antikommunista volt, de nagyrészt azért, mert úgy vélte, hogy a kapitalizmus nagyobb valószínűséggel képes a gyors technológiai fejlődésre, amely nagyrészt megszünteti az anyagi munka szükségességét. Nem azért kívánta a teljes foglalkoztatottságot, mert szerinte a munka jó dolog, hanem mert végső soron a munka megszüntetését kívánta, olyan társadalmat képzelve el, amelyben a technológia feleslegessé teszi az emberi munkát. Más szóval, feltételezte, hogy a talaj mindig mozog az elemzők lába alatt; minden társadalomtudomány tárgya eredendően instabil.

Max Weber hasonló okokból azt állította, hogy a társadalomtudósok soha nem tudnának olyasmivel előállni, ami távolról is hasonlítana a fizika törvényeihez, mert mire elég információt gyűjtenének, addigra maga a társadalom és az elemzők által fontosnak tartott ismeretek annyira megváltoznának, hogy az információ irreleváns lenne. Keynes ellenfelei viszont elhatározták, hogy érveiket éppen ilyen univerzális elvekben gyökereztessék.

A kívülállók számára nehéz átlátni, hogy valójában mi volt itt a tét, mert a vitát a mikro- és makroökómia szerepe közötti technikai vitaként szokták elmesélni. A keynesiánusok ragaszkodtak ahhoz, hogy az előbbi alkalmas az egyes háztartások vagy cégek viselkedésének tanulmányozására, amelyek megpróbálják optimalizálni előnyüket a piacon, de amint elkezdjük vizsgálni a nemzetgazdaságokat, a komplexitás egy teljesen más szintjére lépünk, ahol másfajta törvények érvényesek. Ahogyan egy vakond párási szokásait sem lehet megérteni a sejtjeiben lejátszódó összes kémiai reakciók elemzésével, úgy a kereskedelem, a beruházások, a kamatlábak vagy a foglalkoztatási ráták ingadozásának mintái sem egyszerűen az azokat látszólag alkotó összes mikrotranzakció összessége. A mintáknak, ahogy a tudományfilozófusok mondanák, "emergens tulajdonságai" vannak. Nyilvánvaló, hogy meg kellett érteni a mikroszintet (ahogyan a vakondot alkotó vegyi anyagokat is meg kellett érteni) ahhoz, hogy esélyünk legyen megérteni a makroszintet, de ez önmagában nem volt elég.

Az ellenforradalmárok, kezdve Keynes régi riválisával, Friedrich Hayekkel az London School of Economics, és a Mont Pelerin Társaságban hozzá csatlakozókkal, egyenesen azt a felfogást vették célba, hogy a nemzetgazdaságok nem többek, mint részek összege. Politikai szempontból – jegyzi meg Skidelsky – ennek oka az államalkotás (és tágabb értelemben minden kollektív jó) gondolatával szembeni ellenségeség volt. A nemzetgazdaságokat valóban le lehetett redukálni egyéni döntések millióinak összesített hatására, és ezért a makroökómia minden elemét szisztematikusan "mikro-alapozásra" volt szükség.

Ez az álláspont többek között azért volt ilyen radikális, mert pontosan abban a pillanatban fogalmazódott meg, amikor maga a mikroökómia mélyreható átalakuláson ment keresztül – amely a XIX. század végi marginális forradalommal kezdődött, és amely a piacon tevékenykedők döntéshozatali módjának megértésére szolgáló technikából az emberi élet általános filozófiájává vált. Ezt figyelemre méltó módon úgy tudta megtenni, hogy egy sor olyan feltételezést javasolt, amelyekről még maguk a közgazdászok is szívesen elismerték, hogy valójában nem igazak: tegyük fel, mondták, hogy kizárólag önérték által motivált, tisztán racionális szereplőkről van szó, akik pontosan tudják, hogy mit akarnak, és soha nem gondolják meg magukat, és teljes hozzáféréssel rendelkeznek minden releváns ár képzési információhoz. Ez lehetővé tette számukra, hogy pontos, előre jelző egyenleteket készítsenek arról, hogy pontosan hogyan kellene az egyéneknek várhatóan cselekedniük.

Bizonyára nincs semmi baj az egyszerűsített modellek létrehozásával. Azonban vitatható, hogy az emberi ügyekkel foglalkozó tudománynak így kéne e eljárnia. De az empirikus tudomány ezután teszteli ezeket a modelleket azzal, amit az emberek ténylegesen tesznek, és ennek megfelelően módosítja őket. A közgazdászok pontosan ezt nem tették meg. Ehelyett felfedezték, hogy ha ezeket a modelleket olyan matematikai formulákba foglaljuk, amelyek a beavatatlanok számára teljesen átláthatatlanok, akkor olyan univerzumot hozhatunk létre, amelyben ezeket a modelleket soha nem lehet megcáfolni. („Minden szereplő a hasznosság maximalizálására törekszik. Mi a hasznosság? Bármilyen is az, amit egy szereplő látszólag maximalizál.”) A matematikai egyenletek lehetővé tették a közgazdászok számára, hogy hihetően állítsák, hogy az övék a társadalomelmélet egyetlen olyan ága, amely valamiféle előre jelző tudománnyá fejlődött (még akkor is, ha sikeres előrejelzéseik többsége olyan emberek viselkedésére vonatkozott, akiket maguk is a közgazdaságtanban képeztek ki).

Ez lehetővé tette a Homo Economicus számára, hogy behatoljon az akadémia többi részébe, így az 1950-es és 1960-as években szinte minden olyan tudományág, amely a fiatalokat hatalmi pozíciókra készíti fel (politikatudomány, nemzetközi kapcsolatok stb.), elfogadta a „racionális választás elméletének” valamelyik változatát, amelyet végül a mikroökonómiából merítettek. Az 1980-as és 1990-es években elérte azt a pontot, amikor még a művészeti alapítványok vagy jótékonsági szervezetek vezetőit sem lehetett volna teljesen képzettnek tekinteni, ha nem ismerik legalább nagyjából az emberi ügyek „tudományát”, amely abból a feltételezésből indult ki, hogy az ember alapvetően önző és kapzsi.

Ezek voltak tehát azok a „mikroalapok”, amelyekhez a neoklasszikus reformerek a makroökonómia visszatérését követelték. Itt tudták kihasználni a keynesi megfogalmazások bizonyos tagadhatatlan gyengeségeit, mindenekelőtt azt, hogy a keynesi megfogalmazás nem volt képes megmagyarázni az 1970-es évek stagflációját, hogy lesöpörjék a megmaradt keynesiánus felépítményt, és visszatérjenek ugyanahhoz a keménypénz- és kisállami politikához, amely a XIX. században dominált. A jól ismert minta következett. A monetarizmus nem működött; az Egyesült Királyságban, majd az Egyesült Államokban is gyorsan feladták az ilyen politikákat. Ideológiai szempontból azonban a beavatkozás olyan hatékony volt, hogy még akkor is, amikor az „új keynesiánusok”, mint Joseph Stiglitz vagy Paul Krugman visszatértek a makrogazdaságtanról szóló viták uralmába, kötelességüknek érezték fenntartani az új mikroalapokat.

A probléma az, ahogyan Skidelsky hangsúlyozza, hogy ha a kezdeti feltételezések abszurdak, akkor ezerszeres megsokszorozásuk aligha fogja őket kevésbé abszurdá tenni. Vagy ahogy ő fogalmaz, kevésbé finoman: „az örült előfeltevések örült következtetésekhez vezetnek”:

Az Eugene Fama által népszerűvé tett hatékony piac hipotézis (EMH) a racionális várakozások alkalmazása a pénzügyi piacokra... A racionális várakozások hipotézise (REH) azt mondja, hogy az ágensok optimálisan kihasználják a gazdaságról és a politikáról rendelkezésre álló összes információt, hogy azonnal kiigazítsák várakozásaikat...

Így, Fama szavaival élve,... „Egy hatékony piacon a sok intelligens résztvevő közötti verseny olyan helyzethez vezet, ahol... egy értékpapír tényleges ára jó becslést ad annak belső értékére”.

Más szóval, úgy kellett tennünk, mintha a piacok nem tévedhetnének – ha például az 1980-as években a földterületet, amelyre a tokiói császári épület épült, magasabbra értékelték, mint New York City összes földterületét, akkor ennek azért kellett lennie, mert valójában ennyit ért. Ha vannak is eltérések, azok tisztán véletlenszerűek, „sztochasztikusak”, és ezért kiszámíthatatlanok, ideiglenesek és végső soron jelentéktelenek. Mindenesetre a racionális szereplők gyorsan közbelépnek, hogy felsöpörjenek minden alulértékelt részvényt. Skidelsky drámaian megjegyzi:

Van itt egy paradoxon. Egyfelől az elmélet szerint nincs értelme megpróbálni profitálni a spekulációból, mert a részvények mindig helyesen vannak árazva, és mozgásuk nem jósolható meg. Másrészt viszont, ha a befektetők nem próbálnának profitot termelni, a piac nem lenne hatékony, mert nem lenne önkorrekciós mechanizmus....

Másodszor, ha a részvényeket mindig helyesen árazzák, a piac nem tud buborékokat és válságokat generálni...

Ez a hozzáállás a politikába is beszivárgott: „Alan Greenspan [jegybankelnökkel] kezdve a kormánytisztviselők éppen azért nem voltak hajlandóak kipukkasztani a buborékot, mert még azt sem voltak

hajlandóak megítélni, hogy buborékról van szó”. Az EMH lehetetlenné tette a buborékok azonosítását, mert a-priori kizárta őket.

Ha van válasz a királynő híres kérdésére, miszerint miért nem látta senki előre az összeomlást, akkor ez lenne az.

Ezen a ponton teljest kört irtunk le. Egy ilyen katasztrofális szégyen után az ortodox közgazdászok visszatértek az erős oldalukra – az akadémiai politikára és az intézményi hatalomra. Az Egyesült Királyságban az új konzervatív-liberális-demokrata koalíció egyik első lépése 2010-ben a felsőoktatási rendszer reformja volt a tandíj megháromszorozásával és a diákhitelek amerikai mintájú rendszerének bevezetésével. A józan ész azt sugallhatta volna, hogy ha az oktatási rendszer sikeresen működik (a brit egyetemi rendszert minden gyengéje ellenére a világ egyik legjobbjának tartják), miközben a pénzügyi rendszer olyan rosszul működik, hogy majdnem tönkretette a világ gazdaságát, akkor az lenne az ésszerű, ha a pénzügyi rendszert úgy reformálnák meg, hogy egy kicsit jobban hasonlítson az oktatási rendszerhez, és nem fordítva. Az ennek ellenkezőjére irányuló agresszív törekvés csak ideológiai lépés lehet. Ez egy teljes támadás volt az ellen a gondolat ellen, hogy a tudás bármi más lehetne, mint egy gazdasági jelenség.

Hasonló lépések történtek az intézményi struktúra feletti ellenőrzés megszilárdítása érdekében. A BBC, az egykor büszkén független szervezet, a Konzervatív kormányok alatt egyre inkább egy állami műsorszolgáltató hálózathoz kezdett hasonlítani, politikai kommentátorai gyakran szinte szó szerint idézik a kormánypárt legújabb beszédtemáit, amelyek – legalábbis gazdasági szempontból – éppen azokra az elméletekre épültek, amelyeket éppen az imént hiteltelenné tettek. A politikai viták egyszerűen azt feltételezték, hogy a szokásos ”kemény orvoslás” és a Gladstoni ”fiskális tisztesség” az egyetlen megoldás; ugyanakkor a Bank of England örült módon elkezdett pénzt nyomtatni, és gyakorlatilag a felső egy százaléknak osztogatta azt, sikertelenül próbálva beindítani az inflációt. A gyakorlati eredmények enyhén szólva nem voltak túl inspirálóak. A világ ötödik leggazdagabb országában még az esetleges fellendülés csúcspontján is minden tizenkettedik brit állampolgár éhezett, akár egész napokig élelem nélkül. Ha a ”gazdaság” úgy kell meghatározni, mint azt az eszközt, amellyel egy emberi népesség biztosítja anyagi szükségleteit, akkor a brit gazdaság egyre inkább diszfunkcionális. A brit politikai osztály frenetikus erőfeszítései a téma megváltoztatására (Brexit) aligha folytatódhatnak a végtelenségig. Végül a valódi kérdésekkel kell foglalkozni.

A létező gazdasági elmélet egyre inkább egy törött szerszámokkal teli eszköztárra hasonlít. Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek itt hasznos felismerések, de alapvetően a meglévő tudományágat egy másik évszázad problémáinak megoldására tervezték. Az a probléma, hogy hogyan határozzuk meg a munka és az erőforrások optimális elosztását a magas szintű gazdasági növekedés megteremtése érdekében, egyszerűen nem ugyanaz a probléma, mint amivel most szembesülünk: azaz, hogy hogyan kezeljük a növekvő technológiai termelékenységet, a csökkenő reálkeresletet a munkaerő iránt és a gondozási munka hatékony irányítását anélkül, hogy a Földet is tönkre tennénk. Ez más tudományt igényel. A jelenlegi közgazdaságtan ”mikroalapjai” éppen ennek útjában állnak. Bármely új, életképes tudománynak vagy a feminizmus, a viselkedési közgazdaságtan, a pszichológia, sőt az antropológia felhalmozott tudására kell támaszkodnia, hogy olyan elméleteket alkosson, amelyek az emberek tényleges viselkedésén alapulnak, vagy ismét a komplexitás kialakuló szintjeinek fogalmát kell elfogadnia – vagy, ami a legvalószínűbb, mindkettőt.

Intellektuálisan ez nem lesz könnyű. Politikailag még nehezebb lesz. A neoklasszikus közgazdaságtan nagy intézményekre gyakorolt hatalmának és a média szinte teológiai befolyásának áttörése ijesztő kilátás, nem is beszélve arról, hogy milyen finom módon határozta meg az utóbbi az emberi motivációkról és az emberi lehetőségek horizontjáról alkotott internalizált elképzeléseinket. Feltehetően valamiféle sokkhatásra lenne szükség. De vajon milyenre? Egy újabb 2008-as összeomlás? Valami radikális politikai váltás, mint egy nagy világkormányban? Egy globális ifjúsági lázadás? Akárhogy is lesz, az ehhez hasonló könyvek – és valószínűleg ez a szöveg is – döntő szerepet fognak játszani.

David Graeber
A közgazdaságtan ellenében
2019

<https://lib.anarchistakozosseg.hu/library/david-graeber-a-kozgazdasagtan-elleneben-en-1>

[hu.theanarchistlibrary.org](https://lib.anarchistakozosseg.hu/library/david-graeber-a-kozgazdasagtan-elleneben-en-1)